

TÜRK TARİH ENCÜMENİ MECMUASI

Türk Tarih Encümeni tarafından neşredilir

YENİ SERİ — CİLT 1

SAYI 4 — Mart - Mayıs 1930

BU SAYIDA

- Ali Fuat Münif Paşa
Ahmet Refik On sekizinci asırda
Fransa ve «Türk askerliği»
Mahmut Kemal Mustafa Refik Bey
Mehmet Behçet Sinop kitabeleri
Nahit Sırrı Türkiye ile çarlık Rursya
arasındaki münasebet

İSTANBUL

LETAFAET MATBAASI

1930

On sekizinci asırda

Fransa ve "Türk askerliği,"

Fransanın İstanbul sefareti müsteşarı Ogüst Bop'un Feuilles d'Histoire mecmuasında bu nam altında neşredilmiş mühim bir makalesi vardır. Bu makalede Baron dö Tott zamanına ve Türkiyede tesis olunan askeri mektepler hakkında fransız hazinei evrakında mevcut vesikalara müstenit gayet kıymetli malûmat vardır. Mühim bir tariht vesika olan mezkûr makaleyi aynen terceme ediyoruz :

"Türk silâhının zaferile alâkadar olmağımız hasebile, Kral bu hususta bilhassa malûmat almak arzu eylemektedir, ve biz de Türk ordusuna iki yaverle beraber bir büyük zabıt göndermek arzusundayız.,, Hariciye nazırı 14 teşrinisani 1768 de bu arzuyu İstanbul sefiri Sen-Prist'e tebliğ ederek, Fransa sârayı tarafından kendilerine bu suretle izhar olunan parlak alâkanın alâiminden elde edebileceği bütün menfaatleri Babî-âliye iş'ar etmeye davet eyliyordu. Bu memuriyet için gösterilen margi dö Konflan'ın maiyyetine "yaveri harp sıfatile birçok mahir istihkâm ve topçu zabıtları verilecek, ve "bu yardımın bütün ehemmiyetini his etmek için bu sınıfların Fransada vasıl oldukları tekemmül İstanbulda lâyıkile anlaşılacaktır.,,

Fakat Babî-âli, kendisine daha ilk söz açılışında hayretini gizlemedi. "Böyle bir talep katiyyen nabemahaldî. Eğer âdet olmuş olsaydı, gene çok düşünmek lâzımdı ; fakat madamki değildir, bunu düşünmeye bile hacet yoktur.

"Türklerin evham ve düşünce tarzı karşısında ısrar etmek müşkildi ; margi dö Konflan hayaline giren şark sergüzeştlerinden vaz geçti, ve Ver-sayda, veziri âzâmın ordugâhını takip eden bir tercemandan veya "merhum mareşal dö Saks ülân alayının eski kaymakamı ihtiyar türk Babaş gibi tesadüfi muhbirlerden türk ordularının harekâtına dair haberleri beklemeye kanaat edildi. Babaş, Kralın kendisine verdiği ufak maaşın tezyidine mukabil, yaşının ilerlemesine rağmen 1769 da orduya gitmek ve ordan mektuplar yollamak teklifinde bulunmuştu.

I

Mamafih, Baron dö Tottun İstanbulda bulunuşu Sarayın plânlarını kuvveden fiile getirmesini kolaylaştıracaktı. Tott, diplomatik işlerde kul-

lanılmazdan evvel, zabitti. O zamanlar Kont dö Berçeni ile beraber Fransa'ya gelmiş olan Macarlarla beraber babasının bulunduğu Mo civarında Şemiseyide 17 ağustos 1733 te doğarak, kendilerine kumanda eden eenebi bir kumandanı zaferleriyle bir Fransa mareşalı etmiş olan Hüsarlar arasında büyümüşü. 1755 te M. dö Verjen hey'etine iltihak eden babasının peşinden Türkiye'ye istemiyerek gelmişti; aldığı talimata göre "Türkçe öğrenecek ve Kralın işini alâkadar edebilecek her türlü işler üzerinde çalışacaktı : *hatıratı* bize isbat ediyor ki, sefarelte geçirdiği on iki sene zarfında vaktini boş geçirmemiş. 1767 de Kırım hanlarının sarayında ikamete memur edilmişti; 1769 da Kerim Kiray'ın vefatı üzerine, sefirden emirler almak için İstanbul'a dönmüşü [1].

Tottun avdetinden haberdar olurolmaz, Saray, şarkta uzun müddet ikameti hasebile "Türkler nezdinde dostluk, hürmet ve itimat,, kazanmış olan, Berçeni alayının bu eski zabitini veziri âzamın ordusuna ithal etmek belki mümkün olabileceğini düşündü. Sureti tesviyeyi müzakere için M. dö Verjen, Mustafa, birinci Abdülhamit ve üçüncü Selim gibi üç sultanın zamanında ecnebi elçilerle saray arasında âlämot mütevassıt olan İtalyan hekimi doktor Golis'e müracaat etti. Doktor Golis Mustafanın nezdine resmî ve gayri resmî girerdi; Babiâlinin en büyük memurlarile olduğu gibi hükümdarın da en samimi dostlarile münasebette bulunduğu için, bir kısmına Baron dö Tottu medih ediyor, bir kısmına da Fransa memurunun yaptığı ve Sarayın hâk ettirmiş olduğu Kırım haritasını gösteriyordu. Tott, esasen o zamanlar büyük bir nüfuz sahibi olan Murat mollayı tanımıştı. Golis vasıtasile de müftiye ve "Üç tuğa nail olan ve padişahın itimadını kazanmış bulunan İbrahim paşaya takdim olundu. Sarayın projelerinden bu büyük zatlearı alâkadar etmek arzu ederek, musahabelerinin her birini osmanlı ordusunun haline ve bu orduda yapılacak tadelâta intikal ettiriyor, ve maksadını eyi anlatmak için, paşalara hakiki bir eşya dersi veriyordu. Sefirin yazdığına göre [2] İbrahim paşaya takdim olunan "beş köşeli bir istihkâmın mukavvadan modelini onun kadar kimse yapamazdı,, Nüfuzu Sultana kadar şamil oluyor, Golis onun tarafından Sultana üç ciltlik bir topçu kitabı takdim eyliyordu; bu kitabın resimleri padişahı o kadar alâkadar etti ki, gezmeğe çıktığı zaman bile yanından ayırmayarak tamam üç haftadan fazla sakladı.

Tott, her nekadar Golis'in muzaharetine rağmen, kendisinin veziri âzam ordusuna gönderilmesinden hasıl olacak fayda hakkında Babiâliyi

[1] *Tott'un Kırım'dan avdeti hakkında Kleemann'ın eserine müracaat: Reise von Wien über Belgrad durch die Tartarey nach Constantinopel in den Jahren 1768, 1769 und 1770. Vienne, 1771.*

[2] *Sen-Pristin'e mektupları.*

ikna edemediyse de, gene başka mühim bir netice elde etti. Filhakika, ordularının tensikile meşgul olmaya Türkleri imale ettirmeye yavaş yavaş muvaffak olduğu gibi, bu suretle Üçüncü Mustafa ile oğlu Selime verdiği malûmat ta' bu büyük prens sırası gelip te Osmanlı tahtına cülûs ettiği zaman hakiki semerelerini gösterdi.

Hatıratındaki canlı ve fikirli sayfaları okumalı, bu sayfalarda M. dö Tott, M. dö Verjenin tabiri yechile "hiç istemedikleri halde Türklerle hizmet etmeye,, nasıl muvaffak olduğunu anlatıyor; bu hikâyeler sefaret mektupları ile teyit edilmemiş olsa, insan bunları bir roman zan edebilir. Tersaneyi ziyaretler, topçunun islâhına dair topçu başı ile, İstanbulu ve Çanakkale boğazını himaye için alınacak tedbirler hakkında nazırlarla konferanslar, Boğaziçi kalelerinin plânlarını tanzim ve inşaların nezaret, yeni bir top dökümhanesinin ihdası, orduda kullanılan kayık köprü sisteminin tadili, topçu arabalarının teşkili, topçuların talimi; M. dö Tottun faaliyeti yorulmak bilmiyor, ve malûmatının herşeye şamil olması elçiyi o derece hayrete düşürüyordu ki, bunu nazırdan gizliyemiyordu.

Bu hizmetler az zamanda M. dö Totta Kral ordularının brigadiyesi, Nassau-Hüssar alâyi Kralisinin ordugâh amiri rütbesini kazandırıyor; fakat artık vazifesine kendi kâfi gelemiyordu, ona yardımcılar da lâzımdı.

Sefir "sahra harbinde bile kullanmaya Türklerin büyük bir ehemmiyet verdikleri bomba işlerine vakıf 2-3 topçu çavuşu; bundan başka, burada katiyyen bulunmadığı için eyi bir demirci, ve hepsi bütün aletlerle beraber iki dülger ustası ve topçu kafilisi arabalarını da,, saraydan istemeyi düşünmüştü. Sen-Prist 6 teğrinisani 1769da şöyle yazıyordu: "Bütün bu adamların tebdili kıyafetle bana gönderilmesi Rusyaya karşı bir kalkan devşirmek olacak, diğer cihetten bunları her gelene açık bulunan Fransa sefaretinde gizlemek te müşkildir. Düşündüm ki, buna bir renk vermek için, memleket halkının cehaleti hasebile, bana Fransa-sefarethanesini yeniden inşa etmek ve plânlar yapmak için mimar ve haritacı çavuşlar, ve bu inşaatta san'atlerini yapmaya memur dülgerler ve demirciler gönderebilirsiniz. Filhakika, müsaadenizle onları birkaç işte çalıştırırım, daha sonra padişah bittabi onların meharetlerini işiderek tersanesi ve topçusu için ordusuna istetir. ,,

M. dö Sen-Prist tarafından bu derece mahirane ilham olunan hud'aya müracaate hacet kalmadı. M. dö Totta lüzumu olan işçi ustalarını Babîâli kendi istedi.

Harbiye nazırı M. dö Monteynar bu arzuya muttali olur olmaz, topçu kıt'ai kralisinde "icabında kendilerinden istenecek şeyi büyük bir meharetle ifa edebilecek asker işçiler arasından,, dört dülger, üç arabacı,

üç demirci, bir silici ustası, bir barutcu ustası arattı. O zamanlar, Grö-nobli garnizonunda bulunup hizmetini her türlü itimadla telkin eden, üçüncü topçu alayından bir çavuşun, Obert'in kumandasında bulunan bu ufak müfreze Marsilyaya sevk edildi, burada gemici elbisesi giymek için üniformalarını çıkardıktan sonra, iki grup halinde gemiye bindi, biri 31 temmuzda *L'Aimable-Constance* gemisine bindi, kaptanı Piyer Gazel, öbürü de 3 ağustosta *La Circé* gemisine bindi, kaptanı Nikola Klastiriye.

3 eylülde sefir, Obert ile maiyetinin İstanbul'a selâmetle muvaseletini ve M. dö Tottun bunları derhal muhtelif tezgâhlara dağıttığını Saraya bildiriyordu.

Bu yardımcılarının mevcudiyetile M. dö Tottun kazandığı yeni nüfuz, bir müddettenberi teşkili tasmin olunan hususî bir topçu kîtasının teşkiline müsaade almak için onun Babîâli nezdinde ısrar etmesine yardım etti. 1771 ağustôsundan itibaren, sefir M. dö Totta "Türk kît'alarının idareleri hakkında en doğru malûmatı almasını tavsiye etmiş, ve "islâhata teşebbüs etmek için kabule şayan çarelere dair onların belli başlı zabitleriyle münakaşaya girişmeye memur eylemişti. Bu, filhakika, öyle bir işti ki, bunda "daima sonda elde olarak yürümük lâzımdı, çünkü Türkler bütün projelere karşı Kuran ile âdeti karşı koymakta kusur etmezler,, fakat Tott muhataplarına karşı nasıl davranacağını bildiği cihetle o senenin teşrinievvelinde "Türk askerliğinin hali hazır ve onu islâh çareleri hakkında Saraya bir muhtırai,, mühimme göndermeye hazırlanmıştı. Binaenaleyh, Sultan bir nümune topçu kîtası ihdas etmek, ve yeni teşkilâta lüzumu olan her türlü unsurları hazırlamak için karar verdiği zaman, bu onun için pek kolay oldu. Kendisinin inzibat, talim, teslih ve teçhiz hakkındaki görüşleri hükûmdar tarafından kabul edilerek, nazırlarına da cehren kabul ettirildi.

Sür'atçı kît'alarının teşkili hakkındaki hattı Hümayun 17 kânunusani 1774te mutantın surette islar edildi.

Bu Hattı Hümayunda Sultan ilk defa olarak Avrupa devletlerinde kullanılan u-ulleri kabul etmek faideli olacağını tebaasına gösteriyor.

Hattı Hümayunun isları M. dö Tott için büyük bir muvaffakiyetti; Saray, Şarklılara bizden çekilmelerini anlatmaktan başka bir şey istemeyerek :

*Toplarla doldurup ta Çanakkal'a sahilin
Dinsizlere hristiyan öldürmek öğreten [1]*

[1] Bu misraları *Sonnini* Vollere alif ederek, *Voyage en Grèce et en Turquie fait par ordre de Louis XVI* namındaki kitabında zikr ediyor. *CH I*

Şövalye dö Tottan şikâyet eden bazı mükedder fikirlerin hoşlarına gitmemeyi gözüne alarak bunu "umumi evrakta,, zikretmeyi nazarı dikkate aldı.

Fakat tam sür'atçı kıt'aları teşkil olunduğu zamanda, ordusunu islah eylemeye o derece merak gösteren Sultan dünyadan gitti. Acaba birine Abdülhamit yeni zaman usülleri hakkında o derece temayül gösterecek miydi? Türkiyede pek sık vukûa gelen fikir değiştirmeler yüzünden, M. dö Tott sailerini birkaç saat içinde mahvolmuş görmeyecek miydi?

Sokağa daha ikinci çıkışında, yeni Sultan sür'atcilerin kırmızı esvapları, yeşil yelekleri ve mavi külotlarla bermutat talim yaptıkları Kâğıthane çayırına götürülmesini arzu etti. Bunların kıyafetleri, Şarkta "vazifenin icap ettiği derecede atik olmaya,, müsait yegâne kıyafet olan arnavut kıyafetini hatırlatıyordu; bundan başka bu kıyafete müslümanların gözleri de alışkındı: "Teassubun hile galeyan edeceği yeni bir kostümü cahalet maskaraya çevirirdi.,,["Tottun idaresi ve çavuş Obertin kumandası altında yapılan talim Sultanı mahzuz etti, ve hizmetlerinden dolayı bütün memnuniyetini muallimlere ifade etmeye kızlarağasını, baş kadın ını memur eyledi. Sefir 3 şubat 1774 tarihile yazıyor; "Mahpesile Kurandan başka bir şey bilmeyen bu şehzadenin şu ilk hareketi az şey değildir.,,

Sür'atçiler, vakıa düşman karşısına çıkmaya ilk defa sevk edildikleri zaman acemilik ettiler; içlerinden, on beş topla birkaç yüz kişi Obertin kumandası altında olarak nisan ayında büyük bir tantana ile Tuna ordusuna hareket etti; 13 temmuzda Obert İstanbul'a tek başına döndü; toplar, neferleri tarafından bırakılarak 23 ve 31 mayıs muharebelerinde elden çıkmıştı. Bu muvaffakiyetsizlik Tottun cesaretini kırmadı..

Çavuşu, Kâğıthane kışlasında oturan Sür'atçilere talim yaptırmakta devam ederken, o da yalnız yeni dökümhaneyi idare, araba tezgâhlarına nezaret, bir döküm makinesi inşa ve Boğaziçinde kaleler bina etmekle iktifa etmiyor, bir de mektep tesis ederek adına nazariyat veya riyaziyyat mektebi diyordu.

Bu mektepte dersleri, epey zamandanberi işlerine Tottun da iştiyak eylediği bir İngiliz dönmesi, Kampell Mustafa ağa ile, Türkiyeye yeni gelen bir Fransız veriyordu. Re adasında eski bir âdi mühendis "ilerisi ümitli, nesebi iyi, çok akıllı,, olan M. dö Kermorvan, bir haysiyet meselesinden dolayı krallıktan ayrılmaya mecbur olmuştu; Polonyada Bar konfederasyonunun büyük mareşali Pulavskinin maiyyetinde çalış-

[1] Tott, III, s. 53,

miş, o da kendisini diğer birkaç fransız zabitle veziri âzamn ordusuna getirmişti ; oradan da iş bulmak için İstanbula gelmişti.

Tott, Hatıratında, talebelerinin terakkıyatını medih etmekle mahzuz oluyor ; bu medihleri M. dö Sen-Prist te tasdik ediyor. 17 temmuz 1775 te yazıyor ki : “Her gün Okmeydanına gidiyorlar, ve grafometre kullanmayı ve müselles hesabını kâfi derecede biliyorlar.,,

Mamafih, yüksek mahafilde M. dö Tottun mesaisi hakkında bir bezginlik müşahade ediliyor, ve hakkında bethahane şayialar cereyan ediyordu. Bundan başka, Rusya ile musaleha, işine devam edilmesini hemen imkânsız kılıyordu. “Kendisini istihdamdan sarfı nazar edilmeden onu namuskârane çekmek.,, icap eylediği sefarete haber verildi. M. dö Tott, ailevi sebepler behane ederek “iş başında bulunan kimseler tarafından kendisini tutmayı ima edecek ufak bir itiraz.,, dermeyan edilmeden, izin istedi. Mamafih, kendisinin getirtmiş olduğu topcularla usta başılar, yeni dökümhaneye vekil tayin edilmiş olan Kampell Mustafa ağasının idaresinde olarak tezgâhlarında kalıyorlardı.

“Babâlinin kendisini başından savmak istediği hakkındaki şüpheyi ortadan kaldırarak.,, iltifatlara müstağrak kılınarak, Tott martın ilk günlerinde İzmir müteveccihen İstanbuldan ayrıldı, ve oradan 27 nisan da Margi dö Sadın kumandasındaki *La Sultane* firkatesile Fransaya avdet etti.

Bosfordaki yüksek işlerinin menkıbesi kendinden evvel Parise gelmişti. Volter, 22 eylül 1776 da, Ferneyden kendisine yazıyordu : “Siz, ölürlen yüzünüzü göremediğim için müteessif olacağım, adedi çok az sahlılardan olacaksınız.,,

II

Tott işten çekilmeyi iyi düşünmüştü. Azimetinden hemen bir kaç ay sonra, “kendisine bunun fazla bir masraf olduğu söylenerek.,, Sür’atciler padişahın bir iradesile ilga olunmuştu. Kâğıthanede talim yapılmadığı için, çavuş Oberte de izin verilmişti, ve M. dö Sen-Pristin mezuniyeti esnasında sefaret vekâleten idare eden maslahatgüzar Löbaya öyle geliyorduki, yeni dökümhane de metruk kalacaktı. Bu korkular mevsimsizdi. 1778de, “kendisine ilk nazarda pek zeki ve namuskâr görünen.,, dönme Mustafanın maiyyetinde bu müesseseyi ziyaret eden rahip Sestini burada “bir çok Fransızların çalıştığını.,, gördü. Filhakika Hasköyde 24 ve 12 lik toplar dökmekte devam ediliyordu, ve Baş amele ustası Tussen dö Sen-Tropez eyi iş gördüğü için kaydıhayat şartile 300 kuruş maaş ahyordu. Diğer bir işçi de Kavakta M. dö Tottun inşaatına devam ediyordu ; fa-

kat bu ecnebler yavaş yavaş umumî bir lâkaydi ortasında çalıştılar. Avrupadaki işlerin umumî vaziyeti orduyu yeniden tensik etmek ve hudutlardaki müstahkem mevkillerin mudafaasını temin eylemek için en ciddi tedbirler ittihaz edilmesini icap ediyordu; fakat öyle görünüyör ki bu devirde Fransada olduğu gibi Türkiyede bile Rusyanın ve Avusturyanın ihtirasları yüzünden imparatorluğun uğradığı tehlikelerle o kadar alâkadar olunmıyordu.

Pariste, zabitler ve jantiyomlar Bonnavallar veya Tottlar gibi rol oynamak için İstanbula gitmeyi tahayyül ediyorlardı. Nazır, Sen-Jeniye ile Mot Pikenin, Svrizya, Vomanyeru ve sair birkaç jantiyomun azimetlerini iş'ar ederken «Birçok Fransızlar gerek cehalet ve gerek hiffet saikasıle Türk ordusunda istihdam edilmek için gidecekler» diye yazıyor, ve kimi görürse döndürmek için bütün mesaisini sarf etmesini teklif ediyordu. M. dö Ssn-Prist filhakika 1783 eylülü zarfında M. dö Sen-Jeniye ile arkadaşlarını döndürmeye muvaffak oldu, fakat her postada padişahın hizmetine girmeye habiškâr zabitlerin yeni yeni mektuplarını alıyordu; meselâ birgün M. dö Morol ile düşes dö Villruanın mahmisi M. dö Bodribuanın diğer birgün dük d'Harkur tarafından hararetle tavsiye edilen ve şehadetnameleri de leffen gönderilen, Şerburg envalit topçu bölüğü kumandanı yüzbaşı M. dö Pejin. Prens Lui dö Rohanın osmanlı hizmetine konulmasını kendisinden talep eylediği şövalye dö Rok ile M. Devonşirden geçtiği sıkıntıları hatırlayarak, sefir «bu son derece müziç ve en azı dönüş paralarını tesviye mahzurlarını husule getirmeye müstait servet arayıcılardan» feryat ediyor, ve «padişahın hristiyan zabitleri hizmetine aldığını düşünenleri çekindirmek için Gazette de France ta bir makale neşretmek mümkün,, olup olmadığını tetkik etmesini nazırdan rica ediyordu.

Fakat yalnız servet arayıcılardan çekinmek lâzım gelmiyordu, nahişat vericilerden de çekinmek lâzımdı. Mareşal dö Kan, Margi dö Montalanber, kendi yeni tahkimat usullerine göre İstanbulu emniyet altına almak hususundaki fikirlerini yazacağını teklif ediyor ve «dahili işlerin bizim de karışmakhgımıza müsait olabilecek veçhile Babıâli tarafından hiç bir talep vuku bulmadığı için,, tekliflerinin red edilmesine hayret ediyordu. Subiz lejyonunun eski bir yüzbaşısı olup Bezansona çekilmiş bulunan M. Didelo, Türk erkânıharp zabitleri yetiştirmek için bir çare teklif ediyordu. Dük dö Lüksenburgun da müazzam bir projesi vardı:

O, Avrupa ordularının inzibatını ve talimlerini Türk askerlerine de öğretmek istiyordu; tebaasından bir lejyon toplayıp Kandiye veya Rodos adasına verleştirmesini ve onlara talim yaptırmak için buraya daima zabıt ve asker geçirmek kabil olduğu cihetle bu lejyonun İmparatorluğun bütün kıt'alarına nümune olacağını Babıâliye teklif kolay olacağını düşünüyor, ve masarifi kendisinden olmak üzere Türkiyeye bir zabıt göndermesi için müsaade talep ediyordu. Bu tekliflere ait muhtara 14 kânunuevvel 1783 pazar Meclisinde okundu.

Projesinin muvaffakiyetine Kralın itimat etmediğini, fakat gidecek

kimse belki istifade edebilecek tanıdıklar peyda ve paşaları faideli bazı mukarrerata imale edebileceği cihetle, Türkiyeye azimet ettirilmesi mevzuu bahs olan zabite bir pasaport bahş edeceğini düğ dö Lüksemburga cevaben bildirilmesine karar verildi. Zabitin vazifesi her halde hiçbir resmî mahiyeti haiz olmayacaktır; sefir ona hiçbir muzaheretle bulunmayacaktır. Hattâ projeden Kralın haberi olduğunu da bilmış olmayacaktır.

Düğ dö Lüksemburg, kendi Lejyonunda sanî milâzım, badehu yüzbaşı olarak hizmet etmiş ve seferde bulunmuş, Normandiyalı bir jantiyomu, siyör Bualandri dö lâ Şalussieri, hafî memur intihap etmişti. Lâ Şalussier, 1784 martında İstanbula gelince, kendisini derhal veziri âzam tarafından kabul ettirmeye çalıştı, fakat teşebbüslerine rağmen, tebliği kendisine teklif olunan uzun muhtaraları izah için elzem olan odıyansı elde etmeye muvaffak olamadı. Babiâli baştercemamına şiddetle iştikâda bulundu. Ona 23 nisanı şöyle yazıyordu :

“Fransa kralının kuzenim tesmiye eylediği bir senyörün murahhası, ve zatı Haşmetanelerinin sefiri tarafından tasdik ve muzaheret edilen bir Fransız jantiyomunun, İmperatorluğun şerefi ve menfaati kendisine en mühim olmak lâzımgelen bir nazıra kendisini dinletmeye muvaffak bile olmamış, ve Babiâli tarafından ancak en hakir bir entrikacıya karşı edilecek bir hakaretle muamele görmüş olması gibi muhakkirane ve elim bir fikirle vatanıma döneceğim.»

Nihayet odıyans lûtf edildi; ve Tersane dökümhanesinde vukua geldi. Lâ Şalussier memuriyetinin gayesini izah etti, “askeri talim ve terbiyenin bütün derecelerinden geçirerek veziri âzama, yetiştirilecek bir ordu tablosu gösterdi; adı neferden başlayarak bu neferi bir yere gelen birçok kıtaların tek bir başa malik ve kumandanın elinde her işe kabiliyetli olduğu nisbette müthiş tek bir kütle olacağı noktaya kadar getirdi...., Fakat bast eylediği bütün fesahate rağmen, muhatabını iknaa muvaffak olamadı. Veziri âzam, şüpheşiz herayı nezaket, projeyi tetkik etmeyi kabul ediyor, fakat onu pek muazzam buluyordu : projede mühim tadilat yapılmasını istiyordu. Düğ dö Lüksemburg 1200 kişilik bir nümune alayı teşkilini teklif ediyordu. Veziri âzam 200 kişinin kâfi olduğunu tahmin eyliyordu. Projeyi bu suretle tenzil etmek, onu tatbiki gayri kabul kılmağı. Lâ Şalussier 3 mayıs 1784 te veziri âzama şöyle yazıyor :

“Nesebi, askerî rütbeleri ve meharetleriyle, hükümdar olanı İmperatorun birçok ordularına başkumandanlık etmeye namzet olabilecek olan düğ dö Lüksemburg ayarında bir ceneralin, bir avuç adamın başında Babiâlinin hizmetine girmek için memleketini, emvalini ve ailesini terk etmek, haysiyetine yakışmaz.

“Her şey için bir başlangıç lâzımdır, fakat bu başlangıç çok

zaifdir. Dük dö Lüksemburgun şerefine lâyık olup osmanlı küt'alarını yetiştirmek ve onlara talim ve inzibatın canlı nümunesini göstermek gibi aynı zamanda katmerli bir menfaati tevhit edecek yegâne plan, Babiâlinin muvafık olduğuna hüküm edeceği mahalle yerleştireceği 1700 seçme efrattan mürekkep bir alaya müsaade eylemektir. O zaman M. lö dük dö Lüksemburg bu küt'aya kumanda ederek onda Avrupa küt'alarında riayet edilen nizam ve inzibatı tesis edebilir.

"Öyle müfrezeler teşkil edecektir ki, bunlar imparatorluğun muhtelif kısımlarına giderek orada osmanlı milisini yetiştireceklerdir: dük dö Lüksemburgun yanında kalacak olan da, umumî antrepo ve mektep hizmetini görecektir; Osmanlı milis zabıtları büyük askerî talimleri burada öğrenecekler; ve bu küt'a her günkü manevrelerle onlara eyi yetiştirilmiş bir düşman üzerine yürümeye daima hazır bir ordunun ufak bir tablosunu gösterecektir.

"Bu umumî antrepo o kadar elzemdir ki, hiç bir zaman bu olmadıkça, Babiâli askerlerine kumanda etmeye muktedir zabıtlara malik olmayacak, ve bu da kendilerini sevk edecek zabıtları aynı zamanda yetiştirmeden asker yetiştirmek gibi, gayeyi elde etmek olacaktır.,,

Lâ Şalussierin raporları veziri âzamı fikri üzerinde, nutuklarından fazla tesir yapamazdı. Babiâlinin baş tercemanı bunu dük dö Lüksemburga anlatmaya memur edildi, ve 27 mayıs tarihli bir mektupta teşebbüslerinden dolayı teşekkür etmekle beraber, plânının tatbikını .başka zamana tâlik etmesini rica ediyordu: "Zatî devletleri ayarında ve rütbesinde bir zatin askerî bir küt'a ile bu diyara geldiğinin emsali mesbuk olmadığı gibi, diğer cihetten de bir avuç insana tabiye öğretmek fikrile buraya gelmek zatî Devletlerinin haysiyetine yakışmaz»[1].

1784 eylülünde Parise döndüğü zaman, Lâ Şalussier, kralın ordu-sunda yüzbaşılık beratı alacak olursa "zahmetlerini, gayretlerini ve masraflarını kâmilten telâfi eylemiş,, olacağını beyan ediyordu; fakat dük dö Lüksemburg, müzakeratının muvaffakiyetsizliğine pek az filosofca tahammül ediyor, ve hiddeti, hizmetlerini red etmiş olan Türkler hakkında büyük bir hayırahlıkla hükmünü vermeye kendisini sevk etmiyordu. Mamafih o da, hariciye nezareti tarafından yoluna konmazdan evvel Tottun Hatıratında serbest bir cereyan verdiği hislere iştirak ediyordu. Verjen, Tottun müsveddesini okuduktan sonra, 10 kânunusani 1784 te şöyle yazıyor:,, "Türklerin yalnız kötülüklerinden bahs ettiği için M. dö Tottu tenkit etmek lâzımdır, mamafih Türkleri onun gibi kimse de medih edemez; bu millet cahildir ve batıl fikirlerle meşhurdur, fakat faziletleri de yok

(1) 3 teşrinevvel 1784 tarihli mektup.

değildir, M. lö baron dö Tott ise karilerinin fikrinde bu hakikati bırakmaya çalışmıştır. Eseri öyle görünür ki Türkiye'de de çok tanınacak, binaenaleyh bu noktasını tashih etmesi şayanı temennidir. Hatırı kırılan kimseler bir daha düzeltilemez, her türlü selâha gayri müstait gösterilenler ise hiç bir zaman teşci edilemezler.,,

Filhakika, Sarayın hakkında pek büyük alâimi menfaat izhar eylediği bir milletin, şöhreti emin bir cserde o derece namüsaıt bir halde gösterilmesi hariciye nazırı için de muvafık değildi.

III

Kırım istilâsını müteakıp, Fransa sarayı Şark'taki an'anevi siyasetinin rus ihtirası ile tehdit edildiğini his ederek, her türlü ihtimale karşı hazır bulunmak istedi; İkinci Katerin'in plânlarına karşı durmak için Türkiye'ye yardım etmeye çalışmakla beraber, söylenmeye başlayan taksimin vukua geleceği gün, Babıâliye edilecek bir yardıma veya Rusyaya faideli olacak bir bitaraflığa mukabil alınacak, Osmanlı İmparatorluğunun bazı kısımları hakkında vazih malûmat toplamayı elzem ad etti. Sefirin maiyyetinde bulunmak ve icabında Sultana hizmet etmek için İstanbul'a bir istihkâm zabiti, Antuan Şabo gönderildiği gibi, diğer bir zabite, Matyö Dümay'a da (1) Adalardenizini dolaşsın ve Kandiye adasının elde edilmesinden hasıl olabilecek menafii hususi bir surette tetkik etmesi emir edilmişti.

Matyö Düma vazifesini belli etmemek için, M. dö Vernon namı altında Tulon'da *Badine* gemisinde bindi, geminin kumandanı kont dö Bonnval de Şark iskelelerinde birkaç sene evvel baron dö Tott'a tevdi olunan teftiş mümasil bir teftiş icrasına memur edilmişti. Kendisine şövalye de Servil dedirtten Şabo, bu gemiye bindi, gemi onu 25 eylül 1783 te Çanakkale'ye çıkardı.

Şabo, 8 teşrinievvelde veziri âzam tarafından kabul edildi, ve bahriye coğrafya mütehassısı bir mühendisle, Eynar'la beraber, Oçakof ve Hotin kaleleri hakkında muhtırlar yazarak ve yahut Çanakkale ile Soğucuk kalesinin müdafaası için projeler tanzim ederek işe başladı.

Bu Fransız zabitinin İstanbul'da bulunuşu, Osmanlı topçu hidematının noksanlığı hakkında Babıâlinin nazarı dikkatini celp etmemek mümkün olmadığı cihetle, veziri âzam derhal sefirden topcu için iki muallim istedi.

[1] *Matyö Düma'nın vazifesi ve Girit'le ikameli hakkında 1836 da oğlu tarafından neşr edilen esere müracaat : Souvenirs du lieutenant-général comte Mathieu Dumas en 1770, Paris, 3 cilt.*

M. dö Sen-Prist bu talebi Saraya iş'ar ederken, çavuş Obertin bir veya iki küçük zabitle Türkiyeye gönderilmesinden alâ bir şey olamayacağını "bunların üniformasız ve kralın hizmetinde olduklarını Babilâ'nin hizmetine girmeye geldiklerini söylememelerini,, anlattı. Talep, Versayda müsaraaatla kabul edildi; fakat, bir şui tefehhüm neticesi olarak İstanbula "gerek zabıt ve gerek çavuş, topluluğun bütün aksamını öğretmeye kabiliyetli on iki topçu,, göndermeye hazırlandı, ve o sırada kralın istihkâm kıt'ası yüzbaşısı M. dö Lâfit-Klâve M. dö Şaboya ilhak için gönderildi ise de onu İstanbulda bulamayacaktı, çünkü sefir şahsi bazı müşkilât delayisile Şaboyu geri göndermeye mecbur olmuştu.

Puare isminde bir coğrafya mütehassısıle beraber Marsilyadan bir ticaret gemisine binen Lâ Fit-Klâve İstanbula geçmek için İzmirde bir fırsat gözetdiği sırada, *Badine* İzmirde geldi. Kont dö Bonnval ile Matiyö Düma Giritte ve Mora sahilinin birkaç noktasındaki tetkikatlarını bitirmişlerdi ; bir sene evvel Şaboyu aldıkları gibi, zabiti de gemiye aldılar, ve 16 mart 1784 te İstanbula getirdiler.

Bir ay müddet, Lâ Fit-Klâve ile Düma ve Banuval, kendilerine "mimardan ziyade duvarcı,, görünen bir Osmanlı memurunun refaketinde payitahtın istihkâmalarını gezmeye davet edildiler, onları tetkik ettiler ve Karadeniz boğazının müdafaası hakkında Parise mühim bir rapor göndermeye hazırlandılar. Sonra, Matiyö Düma, Mora sahilindeki cevalâ-nına devam ettiği için 4 mayısta *Badine* ile İstanbuldan ayrıldığı sırada Lâ Fit-Klâve de Karadeniz sahilinde bir vazife ile hareket etti. Nisandan eylüle kadar, bahri terassüdatta kendisine yardım için terfîk edilen *Badine*'in mülâzımı M. dö Vern dö Prel, terceman Kirkor Mihran ve veziri âzâmın mutemedi bir adamla, Anadolu sahilinde Zonguldak, Anapa, Gelincik, Sinop ve Amasrayı ziyaret etti; karaya çıkmayarak, Kırım, Kefe, Yalta ve Sivastopol limanlarını gördü; Dnieper munsabında Oçakal ile Kilburnu, Rumeli sahilinde Varna, Mezembria ve Burgası teftiş etti(1).

Lâ-Fit-Klâve bu suretle seyahat ederken, İstanbula hakiki bir heyet yerleşmişti. 16temmuzda istihkâm kıtıatından bir yüzbaşısı, M Monniye dö Kurtua geldi ; [2] 25 ağustosta, Tul topçu alayı çavuşlarından

[1] *La Reconnaissance nautique et militaire du golfe de Bourgas, par M. M. La Fitte-Claué et du Verne de Presles.* Bu makale 1810 da *Annales des Voyages* da neşr edilmiştir. Cilt VI, s. 337-347.

[2] Burg kütüphanesinde Moniye'ye, ailesine ve Türkiyede ikametline dair muhtelif vesikâler mevcuttur :

No. 63. *Journal de mon voyage de Marseille à Constantinople en 1784-1786.*

No. 64 *Journal de mon voyage de Paris à Constantinople et de mon séjour dans le pays, de Nivôse au II à jévrier 1796.*

No. 65. *Recueil de costumes orientaux rapportés de Constantinople.*

Granper'i de beraber getiren Obert tekrar geldi; onlarla aynı zamanda Zâtı Kırâlinin gemileri de inşaat mühendisi Lô Rua, mühendis muavini dü Rest Karara çıktı. Dü Rest, bir dülger ustası, bir delici ustası, bir direkci ustası tersane tezgâhlarını tensik ile meşgul olacaklardı. Biraz sonra, topçu yüzbaşısı Sen-Remi, Tul alayından on küçük zabitle neferler getirdi, nihayet top dökümhanesinin memurlarını tamamlamak için, topçu dökümhane başmüdürü, Fransua-Aleksî Petolen'in maiyyetinde iki amele, Tribule ile Jolölen'i gönderdi. Petole teahhüt mukavelesinde kendisi için, "Kumcu dökücü, homba, obüs, gülle ve furunlu dökümhanelere ait sair işleri yapıcı,, diyordu.

Bu hey'et yeni bir sefirin idaresi altında çalışacaktı. Filhakika, Kont dö Sen Prist'in yerine Kont Suvazöl-Guffiye gelmiş, ve ordularını tensikte Türklere yardım etmek hususunda en müsta'cel tâlimatı hamilen 27 eylül 1784 te İstanbul'a vasil olmuştu.

Yeni sefir, eğer Türkiye büyük devletler sırasında kalmak istiyorsa, İmparatorluğun yalnız idaresini değil, Osmanlıların karakterlerini de tadil etmeye muhtaç olduğuna Sultanı da, Babılâlinin büyük ricalini de iknaa çalışacaktı. Nazır sefîre yazıyor ki " İştigal edeceği ilk islâhat projesi, milletin çok vahim surette bozulan maneviyatını yerine getirmektedir. Maneviyatsız hiç bir vatanperverlik, ve binaenaleyh hiç bir azim olamaz,, Türklerde "tıpkı gangiren gibi karakterlerini kemiren ve yiyen ataletin, rahavetin ve bataetin yerine kaim olacak asilâne ve salim bir rakabet,, uyandırmaya muvaffak olmak icap eder, işte o zaman "metin ve âlicenap ruhların serian inkişaf eylediği, nafi malûmat ile meşgul olduğu, ve kendileri misal olarak, Türkiye'de ancak mebadisi malûm olan her türlü lüzumlu müesseselerin terakkisini, ulûm ve funun tahsilini teşvik eyledikleri,, [1] görülecektir. Sefir, birlikte getirdiği tabı makinesile, etrafında bulunan alimlere, zabıtlere ve san'atkârlara sipariş ettiği birçok eserleri neşr edeceğini hesap ediyor, ve Fransa sarayının maksadını bu suretle kuvveden fiile getireceğini ümit eyliyordu.

Mamañih, Kralın Türkiye'ye yolladığı askerî hey'etin hidematına yarayacak en büyük müsaraati sultan da, ve oğlu şehzade Selim de[?] görüyordu.

Obert, Türkiyede ilk ikameti esnasında zaten alışkın bulunduğu "uzun elbiseyi,, , şark kostümünü tekrar giyerek, çavuş Granper'le beraber, *Sür'atciler* gibi hafif topçuda kullanılacak neferlerin talimile meşgul olduğu sırada, Lâ Fit-Klâve de bir istihkâm mektebi tesis ve teşkil için bütün mesaisini sarf ediyordu. Bu vazifede kendisine, muavini

[1] 14 haziran 1786 tarihli mektup.

yüzbaşı Moniye, coğrafya mütehasısı Puare, kont Şuvasöl-Guffiye'nin dostlarından, Dofen süvari alayına mensup M. dö Mare yardım ediyordu.

Dersler, Haliçte Bahriye tersanesinin binalarından birinde veriliyordu. Buraya her hafta pazartesi ve perşembe günleri giden Lâ Fit, "hemen iptidai malûmatları bile olmayan talebelerinin, belki kabiliyetleri olmayan bir noktai tekemmüle erişeceklerini,, görmekle müftahir olmuyor, fakat 9 teşrinisani 1784te şöyle yazıyordu: "Eğer onlara, tasmim eylediğim projeler hakkında bir îmat vermeye, onları bu projelerin kıymetini takdire muktedir kılmaya, bu projeleri takip ettikleri körkörüne bir ihtiyatla mukayese ettirmeye ve hattâ zamanı geldiği vakit onları tatbik ettirmeye muvaffak olursam, vaktimi boşuna geçirmemiş olduğuma kail olacağım. Bununla beraber zekâdan mahrum değiller, ve pek büyük bir gayret gösteriyorlar., Vakia, Peyssonnel'in[¹] yazdığı gibi, "mesleklerinin sonuna erişen ihtiyar türk zabıtları riyaziyeden ve istihkâmdan hafif bir renk almaya koşuyorlar, ve "asıl gençler derslere kalabalıkla geliyorlardı,, fakat hakikatte dersleri muntazaman takip eden on beş kadar talebeden ibaretti[¹]. Buna mukabil, mektebe yüksek şahsiyetler tarafından sıklık ziyaretler vaki oluyordu; bazıları, donanma visamirali "italyanca konuşan, fransızcaı okuyan ve gece gündüz çalışan kaptan Bey gibiler, tahsil için geliyorlardı; diğerleri de merak için geliyorlardı; bir gün hostancıbaşı veya padişahın başhekimî, başka birgün tersane emini veya kaptan paşa; bazı kere veziri âzam bile. Eğer talebenin Aynalı Kavak'ta, mektep civarında yaptıkları "istihkâm kabartmasının makaslı basit cephesi, ay tabyası, rahî mesturu, traversleri, kaponiyeri, yarım kaponiyeri ve şevi ile,, sefirin modelinin sultanın mühendisi Koffere yaptırıp mektebe hediye eylediği "4 toplu muhasara bataryasile,, rekabet edebileceğini hayretle temaşa edebileceklerini anlayınca, ziyaretçilerin

[¹] Peyssonnel, *examen du livre de Volney sur la guerre des Turcs*, 1788. s, 129

[²] Moniye, *jurnalında*, *riyaziye mektebine en ziyade müdâvim talebenin isimleri bize veriyor:*

1. İbrahim efendi Kasapbaşı zade; 2. Yakup Efendi Başkâtibi tersane; 3. Mehmet Efendi Canip Efendi zade; 4. Mehmet Salih Efendi Kasapbaşı zade; 5. İbrahim Efendi Kumbaracı başı kâtibi; 6. Salih Selâhi Efendi Yakup Efendi zade; 7. İsmail Efendi baş müderris, Babıâli tarafından tayin olunan riyaziye hocası; 8. Seyit Osman Efendi, mektep muhafızı; 9. Seyit Bürhan Efendi, müderris, müftizade; 10. Mehmet Efendi müderris; 11. Mustafa Bey, Canip Efendinin akrabası; 12. Abdürrahim Efendi; 13. Halil paşa Kambur, mektebin kapıcısı.

hücumu daha çok oldu. O zaman padişah bizzat rahatını bozdu, ve bütün maiyyetile gelerek talebeyi tebrik ve kendilerine "sureti mahsusada kesilmiş altınlar,, dağıttırdı.

Mektebi ziyaret edenler yalnız Osmanlılar değildi; burada ecnebler, sefaret stasyonu *Tarleton*'un zabitleri, sefirin akrabası M. dö Şuvazöl-Möz, hattâ tercemanlarile sefir bile görülüyordu, ve talebeyi Fransa sefarethanesine davet ederek, orada "bütün sefaret heyeti resmi esvaplarla, 17 mart 1785 te onları "Konfitürler,, şekerlemeler, pastalar dondurmalar, hasılı en nefis serinlik verici şeylerle dolu sofranın etrafında "Kabul ediyor, ve onlara Sefarethanenin dairelerini göstererek kahve, gülsuyu ve lavanta verip insaniyetile taltif ve dilsir etmedikce,, salıvermeyerek, kendilerine harikulâde ihtiramlarda bulunuyordu.

Bu teşciata rağmen, bazan Fransız zabitlerinin tercemanı Kirkor Mihranın "tekâsüllerinden dolayı talebeyi tevbih eylemesi,, icap ediyordu. 51 inci derste yalnız iki talebe mevcuttu; 53 üncüde, yalnız Hasköylü İbrahim bulundu. vakia o esnada ramazan içinde bulunuluyordu; dersleri kesmek icap etti; Bayramın şenliklerinden sonra derse başlandığı zaman pek az talebe hazır bulundu, 143 üncü derste (22 teşrinievvel 1784 ten 18 ağustos 1785 e kadar 147 ders verildi) yalnız iki talebe Abdurrahman ile kambur Halil ispatı vücut ettiler. Lâ Fit ile zabitleri samilerini alâkadar etmek için hiçbir şeyi ihmal etmiyorlardı; birgün Kont Şuvazöl-Guffiye'nin deniz saatini gösteriyorlar, sefaret heyet'sinası M.Tondü izahat veriyordu; diğer birgün " mektepte daima kalıp model hizmetini görebilmek için istihkâm prensiplerine ait resimleri tahtalar üzerine kendilerine yapıştırtıyorlardı,, arasıra onları arazi üzerine çıkartıyorlar, Okmeydanı sırtlarında "plâncete ve pusla ile harita almak dersleri,, veriliyor, bu derslerde kaptan Beyle bahriye başbombardıyesi bulunuyordu, Göksu ile Bulgurluda da grafametre tecrübeleri yapıyordu.

İstihkâm mektebi profesörleri, talebeleri derslerinden istifadeye muktedir kılmak için fazlasile çalışıyorlardı; derslerini yapıyorlar, türkçeye terceme ettirerek sefirin Fransa sefarethanesine kurduğu preslerde basıyorlardı; les *Eléments de castrametation et de fortification* passgère ile *Traité de la manoeuvre pratique*, on sekizinci asrın sonunda fransız zabitleri tarafından Türkiyede verilen derslerin hatırasını hâlâ hıfz-etmektedir. [1]

[1] *Eléments de castramétation et de fortification passagère*, müellifi M. de la Fritte-Clavé. Fransa istihkâm küt'ayı kralisinde binbaşı. Zati kralî tarafından Babıâli hizmetine gönderilmiş. İstanbulda ahiren tesis olunan riyaziye mektebinde muallim. İstanbulda:Fransa sefirinin matbaası 1787. Bir cilt. Levhalarla. Serlevha fransızca.

Traite de manoeuvre pratique, Müellifi M. Truguet. Kral gemilerinde bin-

Veziri âzam Halil Hamid'in sukutundan sonra, 1785 mayısında, heyet mesaisinin tevakkufa uğrayacağından bir lâhza korkabilirdi; fakat bu endişeler geçince, işe yeni bir gayretle başladı, Saray elde edilen neticelerden dolayı memnun oluyordu. Nazır sefire 6 şubat 1786 da şöyle yazıyordu :

"Türkler gibi itikadata bu kadar saplanmış ve bu kadar cahil bir milletten ne kadar az bir şey elde edilse, bundan memnun olmak icap eder. Türk imparatorluğuna müdafaâ çarelerini ihzar için meşgul olduğunuz kısımların her birindeki terakkıyat hakkında bana verdiğiniz tafsilât, Kral ile meclisi tarafından alâka ile dinlendi. Bu iş için kullanılan kimseler bütün mevanie alışkın ve onları bertaraf etmiyi öğrenmiş olmalıdırlar. Şüphesiz küçük tesirler yapmak için büyük sailler sarfetmek elimdir, fakat her şeyi yeniden yapılacaktı ve atılan az bir adım aynı hat üzerinde yürümeyi teşci için kâfidir.,

Fakat ecnebi devletler Fransa sarayının memnuniyetine iştirak etmemekten uzaktılar: murllimlerimizin muvaffakiyetinden dolayı duçar oldukları hiddet bir alman karikatürünün revacına yaradı, bu karikatür, Holanda'da taklitlerinin yapıldığına bakılırsa, o devirde pek hoşâ gitmiş olacak. İlk plânda, ayakta, sultan duruyor, ve arkasında Kâğıthane çayırında yapılan talimlere nezaret ediyor; ufak gruplar halinde, türkler, arnavut kıyafetlerle, üniformalı ve annanevî üç köşe şapka ile fransız muallimlerinin kumandası altında talim yapıyorlar; beride yürüyüş öğreniyorlar; ötede silâh talimi yapıyorlar; daha uzakta resmigeçit adımıyla geçiyorlar; her tarafta beceriksiz, en gülünç vaziyetler; san'atkâr şunu zannettirmeye çalışmış ki, karikatürün tarifinden de anlaşıldığına göre muallimler talebelerinden bir şey elde edemiyorlar ve onlara "fransız usulü esliha istialini çarçabuk öğretmek" istiyerek vakitlerini kaybediyorlar. [1]

Bununla beraber, anı bir hadise heyeti ve sefareti hakiki bir korkuya düşürdü. Yüzbaşı Sen-Remi topçuda müstamel malzimeyi mükemmelletirmek çarelerini tetkike hasrı vücut etmişti; ilk mesaisinde muvafak olmuştu, ve Sen-Reminin Türk topçusu kakkındaki mülâhazalarına

başı, *Leçarleton Korvetinin kumandanı. 120 sayfa Serlevha fransızca.*

Traité de pilotage et de navigation ve Eléments de géometrie, sefirin heyetşinası tarafından tertip edilmiş, ve Şuvazöl-Guffiye'nin 15 Kânunusani 1787 tarihli mektubuna nazaran "terceme edilib basılmak için hazır," idiyse de galiba neşredilmemiş.

[1] Bu garip karikatürün doğru ismi şudur: "Bu günkü zamanda Türklere fransız usulü esliha istimalini alelâcele öğretmenin elim manzarası, 1783.— Alaman-cası da şudur: "Darstellung Wie die Türcken bey Jezigen Zeitleuten das französische kriegs Exercitium über Hals und kopf lernen, 1783.,

makes olan muhtırasını okuyunca Saray bu zabiti intihab etmiş olmasından memnun olmuştu. Sen-Remi bu muvaffakiyetlerle cesaretlenerek, top dökümhanesini, furunlarını da tadile çalışırsa çok iyi yapacak zannetti. Eski hallerinde bu furunlardan iyi neticeler elde edilemiyordu; tadilâta uğradıktan sonra hiç bir işe yaramadılar.

Artık Sen-Remi'yi heyet arasında tutmak imkânsızdı: geri çağırılması tekrarrür etti, ve biçare zabıt Fransa'ya döndü, orada kendisini muhtıralarla harbiye nazırının nezinde haklı göstermeye uğraştı.

Saray, bu müessif hâdiseyi unutturmak için tedbirler ittihazına müsaraaft etti; ismi meşhur kalacak bir zabıt Şaderlo dö Laklo, Sen-Remi'nin yerine geçmek için tayin edildi, ve dökümhanede kalıpta riyaaziye inkebinin en birinci talebelerinden İbrahim Beyin idaresinde fransız amelelere yardım etmek için, bir "mayi demir dökümcü ustası ve akisli furun inşaatçısı,, mahareti mareşal dö Segür'e büyük bir itimat telkin eden, Frans-Kontede Fezanlı Jan-Batist Dard gönderildi.

Maamafih, Sen-Remi hâdisesi heyetin vazifesini ifa etmesine mâni olmadı. Tersanede Löö Rua bir harp gemisi *Mukaddimeî nusrat*ı inşa ediyor, Obert ise, sergüzeştçi bir zabitin, Brantanonun yardımile piyadelere talim yaptırıyordu. Lâ-Fit-Klâveye gelince, o riyaaziye mektebi talebesinin ve kendi franaız arkadaşlarının bir kaçı ile Oçakofa azimet etmişti.

Bahîali, İkinci Katerinin projelerinden denişeye düşerek İmparatorluk hudutlarının en ziyade tehdit edilen kalesini müdafaa haline kormaya karar vermiş ve meziyetlerini takdir edebildiği istihkâm zabiti mezkûr kalenin ıslâhı için müteaddit defalar hükûmete taktim eylediği plânları tatbika memur eylemişti.

Lâ Fit, mayıs 1737 de Oçakofa geldi; çarpışmaya mecbur olduğu her türlü müşkillere rağmen, bir kaç hafta içinde bazı mühim işleri kuvveden fiile getirmeye muvaffak oldu ve Katerinin Kırımdeki muzafferane seyahatinden sonra, Türkiye ile Rusya arasında harp içtinabı gayri kabil bir hale geldiği zaman Oçakof Potemkin ordularının sademesine dayanacak bir halde idi. Pek çok miktarda Çarıcanın bayrakları altına koşuşmuş ilan Fransızlar bu suretle hasımlarının seflarında ve karşılarında mevki alan hemşerilerinin meaharetlerini tebail ettiler. Fakat Lâ Fit ile arkadaşlarının Oçakof'ta bulunmuş ve askerî harekâta bu fransız zabitanının veçhe vermeleri ve onların bilhassa Kılburnun hücumunda oynadıkları rol Rusyanın şikâyetlerini celbetmekten hali kalmadı. Katerin Fransa sefirine şiddetli iştikâda bulundu, bu şikâyetler Segür vasıtasile

Suvazöl-Guffiye tebliğ edilmisti. Avusturya da Türkiyeye karşı Rusya ile ittifak edince, bu şikâyetler daha şiddetli oldu; İkinci Josefin elemelerine Fransa Sarayı nezdinde Kraliçe Mari-Antuanet terceman oldu. 23 teşrinisani 1786 de kardeşine şöyle yazıyordu: "Türkiyedeki Fransızları avdet ettirmek için emir verildi., 27 teşrinievvel 1787 tarihli bu emir yalnız Okaçal müdafilerine teallük etmiyordu, Türkiyeye gönderilen fransız askeri heyetinin bütün âzasına da taallük ediyordu.

1788 kânunusanide kralın kuvveti, *La Fleehe* yüzbaşı Maniye, coğrafya mütehassısı mühendis d'Abankur, ve küçük zabıt topcu ve dökücü Gude, Hüibat, Peşör, Petola, Daad ve muavinlerinden mürekkep ilk müfrezeyi getiriyordu. Biraz sonra Lâ Fit-Klave ile arkadaşları Oçakofton öğnerek anlar da gemiye bindiler. Obert, vakıa, bir müddet daha kaldı, fakat ana bırakalım vazifeler Rusları rahatsız edecek mahiyette değildi, vazifesi sultanı eğlendirmek için karşısında kestane fişegi ve havai fişek atmaktan ibaretti; fakat o da eylül 1789 da İstanbulu terk etmeye mecbur oldu.

Rusyanın ve Avusturyanın tazyikile fransız askeri heyeti ortadan kalkmıştı.

Fakat Türklere hizmet için bu fransız zabitlerinin sarf ettikleri mesai boşa gitmemişti; Lâ Fit-Klave ile şeriklerinin dersleri, Obertin ve çavuşlarının ameli tedrisleri, semerelerini husule getirmişti. Hattâ aradan birçok zaman geçmeden, ordularını tensik için Türkiye Fransaya yeni bir müracaatta bulundu.

AHMET REFİK